

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-3.7>

О. П. Котляренко, кандидат юридичних наук,
полковник юстиції, начальник науково-дослідного відділу
проблем військового законодавства
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України імені Івана
Черняхівського

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз конституційно-правових норм, які визначають процедуру прийняття рішень про використання Збройних Сил України з урахуванням оновленого протягом останніх п'яти років військового законодавства. Розпочато аналіз із дослідження положень Конституції України, які визначають повноваження у сфері безпеки й оборони Президента України та Верховної Ради України.

З'ясовано, що Конституція України наділяє Президента України вагомими повноваженнями у сфері безпеки й оборони, які водночас знайшли своє відображення й у Законі України «Про національну безпеку України». Президент України уособлює в собі статус глави держави, гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, Голови Ради національної безпеки та оборони України, Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Визначено, що Збройні Сили України мають специфічну особливість «втягувати» до себе інші елементи державного механізму. Зауважено, що Президент України, виступаючи у функціональній ролі Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, по суті, стає складовою частиною Збройних Сил України.

Підсумовано, що Президент України посідає чільне місце в організаційно-правовому механізмі використання Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, адже його рішення є первинним управлінським рішенням, що легітимізує їх використання. Наголошено на необхідності законодавчого закріплення Порядку та умов використання Збройних Сил України, інших військових формувань.

Висвітлено семантичну непослідовність законодавця щодо слововживання у низці законів України слів «використання» та «застосування», які за змістом не є тотожними.

Виокремлено проблемні питання законодавчого регулювання використання Збройних Сил України у внутрішньому збройному конфлікті (збройному зіткненні всередині держави). У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про правовий режим збройного конфлікту неміжнародного характеру».

Ключові слова: Збройні Сили України, інші військові формування, використання Збройних Сил України, збройний конфлікт, Президент України.

O. P. Kotliarenko. Constitutional and legal bases of decision-making on the use of the Armed Forces of Ukraine

The article analyzes the constitutional-legal norms that determine the decisions making process on the use of the Armed Forces of Ukraine, taking into account the updated military legislation over the past five years. The analysis began with a study of the provisions of the Constitution of Ukraine, which define the powers of the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine in the field of security and defense.

It is found out that the Constitution of Ukraine gives the President of Ukraine significant power in the spheres of security and defense, which is also reflected in the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". The President of Ukraine embodies the status of the head of state, guarantor of state sovereignty and territorial integrity, Chairman of the National Security and Defense Council of Ukraine, Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine.

It is determined that the Armed Forces of Ukraine have a specific feature to "involve" other elements of the state mechanism. It is noted that the President of Ukraine, performing the functional role of the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, in fact becomes an integral part of the Armed Forces of Ukraine.

It is concluded that the President of Ukraine plays a key role in the organizational and legal mechanism of using the Armed Forces of Ukraine and other military formations, established in accordance with the laws of Ukraine, as his decisions are the primary management decisions that legitimizes their use. It is emphasized that it is necessary to legislate the Procedure and conditions of use of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

The semantic inconsistency of the legislator regarding the use of the words "use" and "application" in a number of laws of Ukraine, which are not identical in content, is highlighted.

Problematic issues of legislative regulation of the use of the Armed Forces of Ukraine in internal armed conflict (armed conflict within the state) are highlighted. In this regard, the need to adopt the Law of Ukraine "On the legal regime of non-international armed conflict" is justified.

Key words: Armed Forces of Ukraine, other military formations, use of the Armed Forces of Ukraine, armed conflict, President of Ukraine.

© О. П. Котляренко, 2020

Постановка проблеми. Цинічне порушення Російською Федерацією фундаментальних норм міжнародного права та міжнародної безпеки, нехтування принципами непорушності державних кордонів, незаконна окупація частини території, відкрита збройна агресія проти України – усе це створює принципово нові, значно більш небезпечні, умови формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері. Все це спричиняє у різних державах певний перегляд підходів щодо вибору стратегічних пріоритетів, національних інтересів, геополітичних переваг тощо.

Російська збройна агресія поставила на порядок денний необхідність принципової переоцінки правового статусу Збройних Сил України (далі – ЗС України) та правового підґрунтя щодо їх використання. Головна особливість російсько-українського гібридного конфлікту полягає в тому, що країна-агресор заперечує свою присутність і намагається уникнути правових наслідків. Росія експлуатує прогалини в законі та юридичну складність, діє у «міжзаконні» і в недерегульованих місцях, експлуатує юридичні пороги, вчиняє суттєві порушення закону, створює правову плутанину та неоднозначність щоб приховати свої дії.

Російська Федерація продемонструвала, що у XXI столітті все більше будуть поширеними війни нового типу, під час яких межі війни і миру розмиваються. Поряд з цим змінюються ознаки та деякі характерні риси поняття загрози, з'являються нові, раніше невідомі її джерела.

Водночас необхідно зазначити, що останнім часом у світі набувають значного поширення також нові й незвичні форми ведення воєнних (бойових) дій – «військові операції мирного часу», «військово-поліцейські», «об'єднані» операції. Безсумнівно, вкрай важливо детально визначити роль збройних сил у таких операціях. Проте, незважаючи на суттєвий вітчизняний досвід у цій сфері, правовий режим згаданих операцій на теперішній час не досить досліджено. Насамперед маються на увазі такі специфічні правові режими, як режим антитерористичної операції (2014–2018 роки) та режим операції Об'єднаних сил (з 2018 року).

Можна погодитись із О.С. Бакумовим, який зазначає, що «в українській конституційно-правовій практиці у зв'язку з військовою агресією проти України з боку Російської Федерації стали застосовуватись гібридні правові режими, які частково поєднують елементи воєнного стану з елементами ординарного правового режиму функціонування державної влади» [1, с. 23].

Отже, традиційні погляди на збройні конфлікти зазнають якісних змін, а тому на шляху досягнення воєнно-стратегічних цілей під час «неконвенційних» збройних конфліктів виникає потреба у коригуванні основних принципів і підходів до використання ЗС України, що зумовлює вдосконалення окремих правових норм.

Загалом слід констатувати, що оборона держави є її найважливішою функцією. На її забезпечення працює майже вся економіка, наука, освіта, промисловість і багато інших галузей народного господарства. І, як будь-який інший вид діяльності, а тим більше такої складної і багатогранної, оборона країни потребує детальної правової регламентації. Необхідно це також і тому, що такий вид діяльності є дуже специфічним, й цим він відрізняється від інших видів публічної діяльності. Специфіка пояснюється тим, що жоден інший вид діяльності законодавчо не зобов'язує тих, хто ним займається, жертвувати своїм життям і здоров'ям заради захисту Вітчизни, а також уповноважує застосовувати зброю і бойову техніку.

Нові реалії сьогодення є явним підтвердженням того, що оборонний потенціал продовжує залишатися визначальним інструментом спроможності будь-якої держави відстояти свої життєво важливі національні інтереси. Збройними Силами України відведено центральне місце в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому цілком природно, що місце ЗС України в реалізації пріоритетів національної безпеки значною мірою визначається характером їх використання, яке повинно здійснюватися виключно у встановленому законом порядку.

Маємо зазначити, що особливість і значимість проведення подібних до нашого досліджень, удосконалення конституційно-правових основ прийняття управлінських рішень про використання ЗС України зумовлюються ступенем значущості таких рішень для добробуту громадян України, суспільства та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з окресленою проблематикою, розглядалися у роботах таких вітчизняних учених: А.Н. Артеменка, О.С. Бакумова, Г.І. Вісича, С.М. Возняка, О.І. Затинаяка, А.М. Іващенко, В.Й. Пашинського, А.М. Сиротенка, П.П. Скиби, О.І. Сухоноса, В.С. Чорного та інших. Водночас виклики сьогодення змушують глибше розглянути це питання з особливою акцентуацією уваги на з'ясуванні перспектив удосконалення порядку використання Збройних Сил України.

Водночас в Україні майже відсутні дослідження, присвячені проблемам правового регулювання використання ЗС України. Це фактично унеможливило конструктивне вирішення наявних проблем. На нашу думку, таке відставання стало можливим через відсутність в Україні військово-юридичної (правничої) наукової школи і незатребуваність досліджень, присвячених військово-правовій проблематиці. Втім, актуальність їх проведення поділяють науковці Національного інституту стратегічних досліджень В.П. Тютюнник та В.К. Горовенко, які досить вдало розкрили низку неузгодженостей законодавчих актів у сфері оборони та запропонували шляхи їх удосконалення [2, с. 20].

Метою статті є дослідження конституційно-правових норм, які визначають процедуру прийняття рішень про використання ЗС України, та обґрунтування необхідності вдосконалення порядку й умов використання ЗС України.

Результати. Звертаючись до правових основ, які регламентують порядок використання ЗС України, особливу увагу варто приділити положенням Конституції України [3]. Основний Закон України наділяє Президента України вагомими повноваженнями у сферах безпеки і оборони, які водночас знайшли своє відображення й у Законі України «Про національну безпеку України» [4]. Наприклад, Президент України уособлює в собі статус глави держави, гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, Голови Ради національної безпеки та оборони України і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

З останньої функції випливає, що ЗС України мають специфічну особливість «втягувати» до себе інші елементи державного механізму. Зокрема, Президент України, виступаючи у функціональній ролі Верховного Головнокомандувача ЗС України, по суті, стає їхньою складовою частиною, набуває певних рис, що робить можливим ставити питання про його опосередковану належність до Збройних Сил України.

Урешті-решт, саме Президент України наділений виключними дискреційними повноваженнями щодо внесення до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України *прийняти рішення про використання ЗС України*, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, та внести його до Верховної Ради України для схвалення. Вирішення цього питання лежить у площині власного розсуду Президента України. У зв'язку з цим використання ЗС України фактично перетворилось у прерогативу Президента України, хоча й у межах встановленої законом процедури.

Тому можна стверджувати, що Президент України посідає чільне місце в організаційно-правовому механізмі використання ЗС України, адже його рішення (указ) є первинним управлінським рішенням, що легітимізує використання ЗС України. Тобто, приймаючи таке рішення, Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України фактично стає першим «користувачем» (особою, яка використовує) ЗС України та інших військових формувань. Оскільки лише після схвалення згаданого рішення Верховною Радою України, повноваження Президента України з використання ЗС України, інших військових формувань делегуються відповідному вищому командуванню.

Водночас Конституція України також наділяє Верховну Раду України суттєвими повноваженнями стосовно сфери оборони, зокрема, щодо оголошення за поданням Президента України стану війни й укладення миру, *схвалення рішення Президента України про використання ЗС України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України*. Ухвалюючи таке рішення, Верховна Рада України фактично надає дозвіл вищому командуванню на їх використання.

Слід підкреслити, що після набрання вказаним рішенням чинності настає найбільш відповідальний період його практичного виконання. Вважаємо, що тут вкрай потрібний чітко сформульований, вичерпний, такий що унеможливує довільне трактування порядок (правила) використання ЗС України, інших військових формувань. Правові норми цього порядку будуть спрямовані не тільки на організаційний розвиток згаданих конституційних положень, а слугуватимуть імплементації терміна «використання ЗС України, інших військових формувань» (який дотепер залишається законодавчо невизначеним) у відповідні статусні закони.

Безсумнівно, що положення військової науки, які деталізують методи, види, форми, способи, масштаби бойових дій, що характеризують рівень розвитку оперативного мистецтва, звичайно підлягають регулюванню внутрішньовідомчими актами, які мають закритий характер. Проте загальні правила використання ЗС України, незалежно від виду та інтенсивності конфлікту, повинні бути уніфіковані, публічно доступні та визначені саме в законі, оскільки в цьому випадку йдеться про діяльність ЗС України, яка прямо пов'язана з обмеженням прав і свобод людини, що є допустимим лише у визначених законом випадках.

Це дасть змогу відгородити суспільство від помилок у використанні військової сили, адже всіляка непевність у цьому плані породжує часткову «свободу маневру» та ставить військову людину у вельми складне становище: невідомо, що виконувати й до чого пристосовуватися, які правові наслідки того чи іншого діяння.

Вважаємо, що порядку та умовам використання ЗС України повинна бути присвячена окрема стаття «Використання Збройних Сил України» у статусному Законі України «Про Збройні Сили України». Крім того, у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» необхідно більш детально конкретизувати завдання Збройних Сил України, порядок їх залучення до антитерористичних операцій.

Показовим у цьому плані є досвід окремих держав пострадянського простору, наприклад Закон Киргизької Республіки «Про оборону і Збройні Сили Киргизької Республіки», який містить статтю 10 «Застосування Збройних Сил» [5]. Також є доречним у цьому контексті згадати Закон Республіки Казахстан «Про оборону і Збройні Сили Республіки Казахстан», який уповноважує Президента Республіки Казахстан затверджувати *Правила застосування Збройних Сил Республіки Казахстан* [6, ст. 5]. Вважаємо за доцільне звернути увагу, що вказаний закон був доповнений цим положенням лише на початку 2011 р. Урешті-решт, можна згадати й Федеральний закон «Про протидію тероризму», у якому роль і місце Збройних Сил у боротьбі з тероризмом деталізоване аж у п'яти окремих статтях (6–10), зокрема стаття 6 «Застосування Збройних Сил Російської Федерації в боротьбі з тероризмом» та стаття 9 «Участь Збройних Сил Російської Федерації в проведенні контртерористичної операції» [7].

Наведене ілюструє важливість всебічної правової регламентації порядку і умов використання Збройних Сил України, адже чіткі й визначені приписи законодавця наповнюють правові норми реальним змістом, забезпечують ясність, зрозумілість і системність прийнятих рішень. Справді, наявність у спеціальному законі окремої статті (статей), яка присвячена діям Збройних Сил у боротьбі з тероризмом, посилює правові підстави та гарантії їхньої участі в антитерористичній операції.

Маємо зазначити, що таких положень, коли на підставі актів законодавства у сфері оборони можна прийняти і одне рішення, і інше, протилежне першому, взагалі не повинно бути. Важливу роль у цьому плані відіграє правило, закріплене у статті 19 Конституції України, яке зобов'язує органи державної влади та їхніх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Отже, з метою забезпечення системності правового регулювання, встановлення взаємозв'язку між нормами Конституції України (ч. 2 ст. 17) та Закону України «Про Збройні Сили України», а також створення конституційно-правового підґрунтя щодо належного використання ЗС України, про існування яких згадується лише через призму покладених на них Конституцією України (ч. 2 ст. 17) завдань, нами пропонується доповнити Конституцію України такими положеннями: 1) частину другу статті 17 після слів «покладаються на Збройні Сили України» доповнити словами «організація і порядок діяльності яких визначаються законом»; 2) пункт другий частини другої статті 92 доповнити новим реченням «порядок використання Збройних Сил України»; 3) частину четверту статті 17 після слів «не можуть бути використані для» доповнити новим словом «протизаконного». Варто визнати, що останнє положення вже давно не відповідає реально наявній ситуації.

В.С. Чорний також звернув увагу на нераціональність положення ч. 4 ст. 17 Конституції України, відповідно до якого Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян. Існування такого заборонного припису він розглядає «як надмірну пересторогу та звуження «внутрішньої» функції Збройних Сил України, що засвідчує практика країн світу у захисті конституції, конституційного ладу та правопорядку у разі масштабних соціальних криз» [8].

Отже, процедура прийняття рішень про використання ЗС України чітко регламентована Конституцією України й повинна здійснюватися з неухильним її додержанням. При цьому, відповідно до згаданих конституційних норм, єдиною підставою для прийняття такого рішення є *збройна агресія проти України*, тобто застосування *іншою державою* або групою держав збройної сили проти України. Отже, Конституція України нині не передбачає альтернативних підстав (умов) для використання ЗС України, окрім відкритої агресії іноземної держави, що виступає в ролі агресора. Інакше кажучи, на конституційному рівні визнано можливим використання ЗС України лише в одному виді збройного конфлікту, а саме у збройному зіткненні між державами (міжнародний збройний конфлікт).

Водночас використання ЗС України у збройному зіткненні між ворогуючими сторонами (внутрішній збройний конфлікт) або ж у найбільш ймовірному та небезпечному для України варіанті (сценарії) – «змішаному (комбінованому, гібридному) збройному конфлікту підтриманому ззовні» (без явного авторства), натепер Конституція України не передбачає. Маємо відмітити, що норми Конституції України є нормами прямої дії, отже внесення змін є безальтернативним.

Тим часом слід констатувати, що ситуація на сході України ускладнюється тим, що конфлікт із Росією не отримав належної правової оцінки з боку відповідних міжнародних інституцій. Немає чіткого розуміння природи і характеру цього конфлікту й серед окремих вітчизняних політичних сил. Фактично відбувається зовнішня інтервенція, замаскована під гуманітарну допомогу, захист прав російськомовного населення. Гібридний збройний конфлікт в Україні по своїй суті є симбіозом традиційних ознак міжнародного та внутрішнього збройного конфлікту.

Відтак цілком логічним в ситуації, що склалась, є висновок про необхідність внесення змін до Конституції України стосовно легітимізації порядку залучення ЗС України до виконання завдань не за прямим призначенням. Під такими завданнями потрібно розуміти завдання, які прямо не пов'язані з обороною України, але до їх здійснення відповідно до закону можуть залучатися військові частини та підрозділи ЗС України (антитерористична операція), та під час виконання яких допускається застосування зброї та бойової техніки. Маємо зазначити, що особливо складним як у теоретичному, так і в практичному планах є питання про використання ЗС України в межах території своєї держави (у внутрішньому збройному конфлікту).

У теоретичному плані складність полягає в усвідомленні, який саме критерій необхідний для оцінки характеру та рівня загроз, спрямованих на порушення цілісності території держави. У практичному ж плані складність зумовлюється, перш за все, невластивістю таких завдань для ЗС України як за функціональним призначенням, так і за масштабом бойових дій, а також неспіврозмірністю штатної структури, сил, засобів і бойових спроможностей – джерелу загрози.

У зв'язку з цим вкрай важливо детально визначити роль ЗС України у розв'язанні внутрішніх збройних конфліктів, їхнє місце в системі сил забезпечення безпеки, а також завдання, які виконуються Збройними Силами України. Зазначене, на думку автора, вимагає прийняття Закону України «Про правовий режим збройного конфлікту неміжнародного характеру». Зважаючи на призначення, завдання та функції, покладені на

Національну гвардію України Законом України «Про Національну гвардію України», вважаємо, що саме цьому військовому формуванню з правоохоронними функціями має бути відведено роль головного суб'єкта у розв'язанні неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту. Таке судження ґрунтується на тому, що статусний закон уже визначив Національну гвардію України основним суб'єктом із припинення масових заворушень. Водночас згідно з додатком до Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України саме на Національну гвардію України покладається головна відповідальність у збройному конфлікті всередині держави [9]. З огляду на зазначене Збройні Сили України будуть брати участь і виконувати допоміжну роль у конфлікті такого типу.

Важливо зазначити деяку семантичну непослідовність законодавця. Зокрема, дублюючи конституційні норми про повноваження Президента України у статті 13 Закону України «Про національну безпеку України», законодавець припустився іншого слововживання та слово «використання» замінив словом «застосування».

Аналогічна невідповідність зазначених слів має місце й в інших законах. Наприклад, закони України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» замість словосполучення «*використання* Збройних Сил України»² послуговуються терміном – «*застосування* Збройних Сил України». Водночас стаття 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» серед принципів, на яких ґрунтується зовнішня політика, визначає, що *застосування* ЗС України можливе лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів.

На перший погляд ці слова є синонімами, однак навряд чи можна стверджувати про їх тотожність. Адже ці слова є різнокореневі та не абсолютні синоніми, тобто вони мають відтінки у значеннях. Підтвердженням того, що вони не є тотожними слугують норми ряду законів України, про що ми зазначали раніше [10].

Можна констатувати, що закріплення в Конституції України терміна «використання ЗС України» вже є достатньою передумовою його перенесення у відповідні закони. Проте, проведений нами аналіз показав, що згадане конституційно-правове підґрунтя ще не набуло домінуючого характеру у вітчизняному нормотворенні, а сам термін «застосування ЗС України» було законодавчо визнано як основний для позначення відповідної їх діяльності.

Відзначимо, що на теперішній час порядок застосування Збройних Сил України, інших військових формувань в операції Об'єднаних сил регламентований Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [11], який із погляду законодавчої логіки є актом так званого «ситуативного регулювання», та законодавчо «легалізував» застосування Збройних Сил України в мирний час лише для конкретної операції (ООС).

Враховуючи, що положення цього закону стосуються питань, які пов'язані із здійсненням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації виключно у Донецькій та Луганській областях, – то норми зазначеного закону є тимчасовими нормами, які стосуються певної ситуації, у певний час і на певній території, і вони не можуть міститися у нормах права постійної дії.

Водночас положення частини 2 статті 13 згаданого Закону, якими Верховна Рада України вже заздалегідь схвалила всі потенційно можливі одноосібні рішення Президента України про використання ЗС України, концептуально не вписуються у визначену Конституцією України черговість прийняття таких рішень. Адже за змістом вищезазначених конституційних приписів Верховна Рада України має схвалити *внесене до парламенту Президентом України рішення* про використання ЗС України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України. Реалізація Президентом України цього повноваження фактично є первинним управлінським рішенням, а не навпаки. Тому тимчасово змінена цим законом процедура прийняття рішення про використання ЗС України хоча й стосується конкретної операції (ООС) та частини території (Донецької та Луганської областей), проте це не означає що Президент України може діяти за межами конституційних приписів. Отже, головне питання щодо прийняття Президентом України рішення про використання ЗС України до тепер залишається невирішеним.

З огляду на викладене доречно згадати актуальну й нині думку Конрада Хессе проте, що «конституція повинна бути придатною не лише для мирного часу, але також в критичних і кризових ситуаціях. Якщо вона не проявить завчасно турботу для подолання таких ситуацій, то відповідальним органам у вирішальний момент не залишиться ніякої іншої можливості, як діяти в супереч конституції» [12, с. 339].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Безумовно, феномен сучасного збройного конфлікту залишає багато відкритих питань і для науковців-юристів зокрема. Вважаємо, що запропонований нами спосіб упорядкування законодавства забезпечить від неконституційного чи суб'єктивного прийняття рішень про використання ЗС України, зніме злободенне питання щодо законності використання ЗС України в сучасних умовах, а також створить надійні правові гарантії для громадян України, які виконують конституційно значущу функцію із захисту Вітчизни. Адже недостатня урегульованість такої важливої групи суспільних відносин може створити умови, при яких військова сила буде використана незаконно, необґрунтовано або неспіврозмірно. Тому окреслені у статті проблеми залишаються перспективним напрямом для подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Бакумов О.С. Президент України в системі гарантування юридичної відповідальності держави: конституційно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвип. Т. 2. 2019. С. 18–24.
2. Тютюнник В.П., Горовенко В.К. Законодавство у сфері оборони України: стан, проблеми та шляхи реформування. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 18–22.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
5. Об обороне и Вооруженных Силах Кыргызской Республики : Закон Кыргызской Республики от 24 июля 2009 г. № 242. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202668>.
6. Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 г. № 29-III ЗРК. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1052592#pos=632;-51.
7. О противодействии терроризму: Федеральный закон от 6 марта 2006 г. № 35-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102105192>.
8. Чорний В.С. Військова організація України: особливості формування та перспективи розвитку (українознавчо-філософський підхід) : дис. ... д-ра філософ. наук. Київ, 2010. 329 с.
9. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.
10. Котляренко О.П., Приполова Л.І. Застосування (використання) Збройних Сил України: до питання законодавчої регламентації. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 10 (28). С. 26–34.
11. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
12. Хесе К. Основы конституционного права ФРГ / пер. с нем. Е.А. Сидоровой. Москва : Юридическая литература, 1981. 368 с.